

סליחה ליום הכפורים לפיוטן תימני

יהודה רצהבי

הסליחה, אתפלל אתודה: הרואה כאן אור לראשונה נמנית עם סוג ה,מרנות¹. ראשיתן של ה,מרנות נעוצה בתקופת הגאונים, שכן מקצתן כתובות ארמית. הן הגיעו אלינו במחזורי תפילה, שיסודם בסדר התפילה של הגאונים בבבל – סידורי ר' סעדיה ור' עמרם ומחזורי פרס ותימן – או בשרידי מחזורים שנשתמרו בגניזה הקהירית. סליחות אלו נועדו לימים נוראים: חודש אלול, עשרת ימי תשובה ויום הכיפורים. בתימן נמשך סוג יצירה זה גם לאחר שפסק בבבל. המעיין ב,סדר' הרחמים של יהודי תימן ליום הכפורים ימצא בצד המרנות של הגאונים גם מרנות מאוחרות מעטם של פייטנים תימניים.

מחבר, אתפלל אתודה; כפי ששמו קבוע בסוף המרן הוא: כלפן בן יעקב. עד עתה לא נודע לנו פייטן בשם זה, והפיוט חדש הוא לא מצד עצמו בלבד אלא אף מצד מחברו. הצורה, כלפן אינה מקובלת, אך כנגד זה מצוי השם בקהילות המזרח עד ימינו, בצורות כלפון או כלף. לפיכך יש להניח: או ששם המחבר היה כלפון, ומחמת דוחק הלשון לא נמצאה למחבר תיבה הפותחת בו"ו, והוא ויתר עליה גם מחמת שהיא אות נחה; או ששמו היה כלף, ויש להשמיט אות נו"ן מן הסימן.

עניין המרן הוא כעניין יום הכיפורים: וידוי על החטא, תשובה וסליחה². אחד המוטיבים המרכזיים בפיוט הוא: זכרון זכות האבות למען הבנים. אף במרן שלפנינו נתלה הפייטן בצדקתם של שישה מאבות האומה: אברהם (18), יצחק (19), יעקב (20), אהרן (22), פנחס (23) ושאלו (21). בצד תוכן היום פורט הפייטן על נימות לאומיות: הוא מתפלל על האומה המתייסרת בגלותה ומתחנן לאל לחזק אותה ולגונן על צדיקים ועשוקים שבתוכה (14, 16). הוא מבקש על גאולה ומשיח, על קיבוץ גלויות ובניין המקדש ועל הבאת ביכורים (10, 20, 21, 23). הוא אף חותם פיוטו בערכים אלה. מתוך הסליחה עולה מראה הקהל הנוהר ביום זה לבתי כנסיות, גדולים וקטנים (19). הסליחה אמורה בלשון יחיד. היא מונולוג שהמתפלל שוטח לאלהיו. פנייתו לאל היא בלשון נוכח, ויש בכך עדות לתחושת הקירבה שחש נוצר ליוצרו.

הסליחה סדורה בסדר א"ב. לאחריה באה חתימת שמו של המחבר בצירוף ברכה: כלפן בן יעקב יזכה חזק, הבתים מרובעים, החריזה הפנימית נבדלת בכל בית, אך אחידה בסופי הבתים: כולם מסיימים בשם אדנות, והוא מבריח את הפיוט מראשו ועד סופו. הוא אף מאציל קדושה עליו, בחריזה נתקלים בשני חריגים: חריזת צרי עם קמץ³ וסגול עם קמץ⁴. משקל הפיוט הוא של חמש תנועות, דרך כלל, בכל צלעית. הפיוט מצויין בסממנים של הפיוט הקדום: כ"ף הדמיון המצטרפת לפעלים⁵; דין אחד לכל גזרות החסרים והכפולים⁶; ריבוי כינויים⁷. בצד השיבוצים המקראיים משתמש הפייטן לעתים גם בשיבוצים מן התפילה.

הסליחה שאובה מתוך תכלאל תימני קדום⁸, שהועתק לכל המאוחר במאה הי"ז, והניקוד הוא מעשה ידני.

הערות למבוא

1. יחיד: מרן או מרנא. על שם הפזמון, מרן רבשמיא [ארוננו שבשמים] הפותח וחותר כל סליחה.
2. בלשון הפייטן: ומתודים ומודים (11); רציני בתשובה (4); פתח להם תשובה (18); לעוני סלח נא ברחמיך (5). רחמיך באה להדגיש כי מצד מרת הדין אין אדם זכאי לסליחה מחמת שעוונותיו מכריעים את צדקותיו. אם ככל זאת זוכה הוא למחילה הרי זה מצד רחמיו יתברך הנוהג בחמלה עם ברואיו.
3. תלבישם, ראשם (17).
4. אתורה, אקודה (1).
5. כנאמת (15); כהשיח (19).
6. חז (20) — חזה.
7. לדוגמה: אלהים — יושב בשפרה (3); אלהי המעונה (5); ארך אפים (7); זוכר הברית (8) ועוד.
8. ישראל — שארית (8); שארית צאנך (9); טהורים (10); יידיים (11); מי מנה (13); איומה (15).
כית המקדש — מקום מה נורא.
8. פיוט זה כלול בשלושה מחזורים כתביידי תימניים (עיין קטלוג, אהל דוד, אוקספורד 1932 ח"ב, רשימת פייטנים, עמ' ס"ו).

אֶתְפַּלֵּל אֶתְוֹדָה

- אֶתְפַּלֵּל אֶתְוֹדָה / אֶתְחַנֵּן וְאֶקְוֶה / אֶקְדָּמָה בְּתוֹדָה / פְּנִיךָ ה' /
בְּזִמְרֹת אוֹדִיעָה / וְקוֹלֵי אֲשִׁמְיעָה / בְּרוּךְ גְּדוֹל הַעֲזָה / אֶתָּה הוּא ה' /
גְּדוֹל וְנוֹרָא / יוֹשֵׁב בַּשְּׁפָרָה / הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא / שִׁמְךָ ה' /
גְּמִלִינִי טוֹבָה / קְבִלִינִי בְּאַהֲבָה / רְצִינִי בַתְּשׁוּבָה / אֱלֹהִים ה' /
5. דְּרַשְׁתִּיךָ בַתְּחִנָּה / אֱלֹהֵי מַעֲוֵנָה / לְעוֹנֵי סִלַּח נָא / בְּרַחְמֶיךָ ה' /
הַצְּלִיחָה עִבְדְּךָ / בְּרוּב טוֹבְךָ וְחֶסֶדְךָ / נִקְרָאתָ לְבִדְךָ / חַי עוֹלָם ה' /
וְהַשְׁקִיפָה מִשָּׁמַיִם / אַרְךְ אֲפִים / מִבְּרַךְ בְּכַפְלִים / כְּבוֹדְךָ ה' /
זוֹכֵר הַבְּרִית / מְגִיד מְרֵאשִׁית אַחֲרִית / זָכַר נָא לְשֵׁאֲרִית / בְּרִיתְךָ ה' /
חֲמוּל עַל בְּנֵיךָ / שֵׁאֲרִית צֶאֱנָךְ / וְשֵׁא נָא פְּנִיךָ / וּבְרַכְּם ה' /
10. טָנָא בְּכוּרִים / יוֹבִילוּ טְהוּרִים / חֲסִידִים וּבְרוּרִים / לַחֲצֹרֹת בֵּית ה' /
יְבוֹאוּ יְדִידִים / תִּשְׁבְּחוּת מַחֲדִים / וּמִתְוֹדִים וּמוֹדִים / לְפָנֶיךָ ה' /
כְּבוֹדְךָ תַּחֲזִיקָה / לְצִוּוֹן בְּמַהֲרָה / וְלִירוּשָׁלַיִם תִּבְשְׂרָה / כִּסָּא ה' /
לְקִרְיַת חֲנָה / תְּשִׁיב מִי מְנָה / וְעֵינֵיהֶם תַּחֲזִיקָה / שְׂכִינְתְּךָ ה' /
מַחֲסֵה צַדִּיקִים / וּמִבְטָח לְרַחוּקִים / עוֹנָה לְעֲשׂוּקִים / הָאֵל ה' /
15. נֶאֱמַךְ קִימָה / שׁוֹכֵן שְׁמִימָה / כְּנֵאמֶת לְאִימָה / בַּטְחוּ בְּה' /
שִׁגְשַׁג נִטְעָם / אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל / וְחִזַּק אֶת זְרוּעָם / לְמַעַנְךָ ה' /
עִמְךָ תִּלְבִּישֵׁם / צִיץ נֹר רֵאשֵׁם / וְעֲלִיו חֲקוֹק שֵׁם / קִדְשׁ לְה' /
פִּתַח לָהֶם תְּשׁוּבָה / וְשַׁעֲרֵי אַהֲבָה / בְּזִכּוֹת זָקֵן בָּא / וּבְרַכּוּ ה' /
צַעֲרִים וּגְדוּלִים / עֲרַבְּם אֵל אֱלִים / כְּהַשִּׁיחַ פְּלוּלִים / אֵלֶיךָ ה' /
20. קָרַב קָץ גּוֹאֲלָם / וּבִנְיָן הֵיכָלָם / בַּצְּדָקָת חֹז סִלָּם / לְמַלְאֲכֵי ה' /
רָאָה נָא גְלוּתָם / וְקִבֵּץ עַדְתָּם / בְּעִבּוֹר טוֹכְתָם / בַּחֲזוֹר לְה'

שָׁבַח מִתְמִידִים / וְשִׁירָךְ מִגִּידִים / כְּלוּבֵשׁ אַפֻּדִים / מִשְׁרַת לֵה' /
 תְּכַנֵּה בֵּית־הַבְּחִירָה / וּמִקוֹם מַה נִּזְרָא / בְּרִגְזוֹ בַעֲצִירָה / פִּלְלֵ אֵל ה' /
 כְּבוֹדְךָ חֲדָשָׁה / לְעִיר הַמִּקְדָּשָׁה / פְּעָמִים שְׁלֹשָׁה / גִּרְאָה פָּנֵי ה' /
 25. בְּנֵאָה נְעִימָה / אֵהִיָּה לָהּ חוֹמָה / עִיר יְרוּשָׁלַיִם / אָמַר ה' /
 זְכִירוּ עֲבָדֶיךָ / קִדְשְׁתֶּךָ בְּמוֹעֲדֶיךָ / נִרְנֵן לָךְ לְבָדָךְ / נִשְׁגַּב ה' /
 יַעֲלוּ מוֹשִׁיעִים / זְמִירוֹת מִשְׁמִיעִים / כִּי מָה טוֹב וּמָה נְעִים / לַהֲדוֹת לָה' /
 חֲשׂוֹק נִחְלָתְךָ / זְכוֹר נָא בְּרִיתְךָ / קָנָא לְבֵיתְךָ / וּלְעַמְּךָ ה' /

פירוש

1. אתפלל וכו' — חמישה לשונות של תפילה. עדות לריבוי התפילות והתחנונים ביום הכיפורים.
 אקדמה וכו' — עדה"כ תהילים צה א.
 בתורה — בשבח והודאה.
2. אודיעה — לענין יש להגיה, אריעה, עפ"י הכתוב „בזמירות נריע לו" (שם, שם).
 ברוך וכו' — מושא ישיר ל„אשמיעה". והוא שאוב מברכת היוצר שבתפילת שחרית.
 אתה הוא וכו' — נחמיה ט ו.
3. בשפרה — עדה"כ איוב כו יג. ופרשוהו: אהל.
 הגבור והנורא — דברים י יז.
4. גמליני טובה — סליחת שמים היא מחסדי הבורא על ברואיו ואינה מכח צדקתם וזכותם.
 אלהים ה' — אלהים כנגד מדת הדין. ה' כנגד מדת הרחמים.
5. אלוהי מעונה — עדה"כ דברים לג כז.
 לעוני וכו' — עדה"כ במדבר יט יט.
6. חי עולם — הניאל יב ז.
7. והשקיפה משמים — דברים כו טו.
 אך אפים — כינוי העולה עם תפילת היום, שהאל מאריך אפו לחוטאים.
8. מברך וכו' — עדה"כ תהילים קיג ב.
 הברית — שכרת לאבות.
 מגיד וכו' — ישעיה מו י.
9. זכר נא — טרסהו ופרשהו: זכור נא ה' בריתך לשארית.
 ושא נא וכו' — כברכת כהנים: יברכך, ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כד-כו).
10. ברורים — זכים, צדיקים.
 לחצרות בית ה' — דהיי"א כח יב.
11. ירידים — אלו ישראל.
 מחדים — מומרים בשמחה (עדה"כ תהילים כא ז).

12. כבודך וכו' – עפ"י תפילת העמידה „המחזיר שכינתו לציון“.
 כסא ה' – עפ"י בשורת הנחמה של ירמיה „בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה'“ (ירמיה ג יז).
13. לקרית חנה – היא ירושלים, עיר דוד (ישעיה כט א).
 מי מנה – כנסת ישראל (במדבר כג י).
- ועיניהם וכו' – עפ"י לשון העמידה „ותחזינה עינינו בשוכך לציון“.
14. ומבטח לרחוקים – עדה"כ תהלים סה ו.
 15. נאמך – דיבורך והבטחתך.
 כנאמת – כמו שאמרת.
16. בטחו בה' – ישעיהו כו ד.
 שגשג נטעם – הפריחם וגדלם (עדה"כ ישעיה יז יא).
 וחזק את זרועם – עדה"כ הושע ז טו.
17. תפילה לבניין המקדש ולעבודת כהן גדול (עדה"כ שמות כח לו).
 18. פתח וכו' – שיעורי: פתח ירך לקבלם בתשובה, על דרך הלשון: הפותח יד בתשובה לקבל פושעים וחטאים (וידוי של חול), ואולי: פתח להם שערי תשובה.
 בא – בא כימים. זקן בא וכו' – הוא אברהם אבינו (עדה"כ בראשית כד א).
 19. ערבם – שיעורו: תערב תפילתם לפניך (עדה"כ תהלים קד לד).
 כהשיח פלולים – הוא יצחק, שנאמר בו „ויצא יצחק לשוח בשדה“ (בראשית כד טג), וכדרך שדרשו חז"ל: אין שיחה אלא תפילה (ברכות כו ב).
 20. חזו סולם וכו' – זה יעקב אבינו (עדה"כ בראשית כח יב).
 חזו – חזה, ראה.
21. טוב וכו' – הוא שאול המלך, שנאמר בו „בחור וטוב“ (שמואל א' ט ב).
 22. שבחך... ושירך – הם זמירות ותשבחות שבתפילה.
 כלובש אפודים וכו' – הוא שמואל הנביא (שמואל א' ב יח).
23. ומקום מה נורא – זה המקדש (בראשית כח יז).
 כרגז וכו' – יש להשלים: בזכות מי שהתפלל לה', כשיצא הקצף על ישראל ועצר את המגפה, והוא פנחס (תהלים קו ל).
24. פעמים שלשה וכו' – עלייה לירושלים בשלושה רגלים (שמות כג יז).
 25. בנאה נעימה – נאה ונעימה הם כינויים לירושלים. בי"ת, בנאה: היא בי"ת השימוש.
 אהיה לה וכו' – זכריה ב ט.
26. במועדיך – בתי כנסיות (תהלים עד ח. ראה, מצודת דוד').
 27. יעלו מושיעים – עדה"כ עובדיה כא.
 כי מה טוב וכו' – הן הזמירות שמבשרים המושיעים (תהלים קלג א; צב ב).